

BIZANTINOLOGIE

UN VALOROS ȘI INEDIT FOND DE MANUSCRISE MUZICALE DE LA MĂNĂSTIREA SINAIA

Vasile VASILE

De mai bine de o jumătate de secol, bizantinologii români s-au izbit și au clamat **necunoașterea întregului patrimoniu de muzică de cult ortodoxă, scris în limbile latină, elină medievală, slavonă și română**, care să permită investigații comparatiste cu reverberații în întreaga cultură română și europeană.

Așa cum subliniam într-o pledoarie găzduită cu generozitate și cu vădit interes de revista *Muzica*¹ și apoi ca prefață a primului volum ce a deschis drumul publicării cataloagelor complete ale bogatului tezaur de spiritualitate românească, scris în cele patru limbi amintite, **în notații muzicale bizantine, cucuzeliene și hrisantice, dar și kievene, kriuki și guidonice, corale**² și risipit în așezăminte de cultură, ecleziastice și monastice din țară, dar și din alte centre europene, bizantinologii români nu au avut la îndemână un instrumentar de prestață și dimensiunile celor de care dispun filologii, teologii, istoricii, lingviștii etc, pentru manuscrisele teologice, istorice și literare, în limba română, realizate de Ioan Bianu³, și de Gabriel Ștrempel⁴, în limba greacă: de Constantin Litzica⁵, de Nestor Camariano⁶, și de Mihai Caratașu⁷ și slavonă: P. P. Panaitescu, autorul celor două volume, din anul 1959⁸ și din 2003⁹, ceea ce prejudiciază cercetarea multiplelor aspecte ale evoluției muzicii bizantine în țara noastră și chiar a unor

aspecte literare, istorice liturgice, imnologice interferente, cum ar fi **rolul cântării de strană în formarea limbii române literare**, problemă pe care am propus-o Academiei Române, organizatoare a unor cicluri consacrate acestui important domeniu al formării limbii literare. Este vorba despre reverberațiile ce trebuie investigate și reliefate pentru că cele mai vechi cărți de cult în limba română au avut în primul rând o destinație muzicală și au contribuit funciar la formarea limbii noastre literare, procesul numit în mod genial de Anton Pann **românirea muzicii de strană** referindu-se la conviețuirea de secole și la adecvarea textelor liturgice, scrise cu semiografie muzicală specifică, sau al căror melodii urmau să fie confecționate după modele cunoscute în prealabil de către practicanții unor înveșmântări muzicale ad-hoc – podobii - conviețuire care avea ca elemente de referință normele lexicale și de topică ale limbii române - pe de o parte – diferite de ale celei grecești - și tiparele muzicale originale, grecești – podobii - pe de altă parte.

Specialiștii nu au putut multă vreme să aproximeze numărul acestor prețioase documente, care încep din secolele IV – V, cu Niceta de Remesiana și merg până în secolul trecut, în timp impunându-se prin repetare și cu aproximațiile de rigoare numărul de **1000 de documente**, număr care ulterior s-a dovedit a fi departe de a acoperi realitatea, numai în Athos fiind identificate până în prezent și prezentate circa 500 de manuscrise datorate românilor, scrise cu semiografie muzicală bizantină, în limba română și greacă, de către muzicieni români¹⁰.

Se impune observația că **psalții români au creat și scris cântări în limba greacă** în perioada în care limba română nu căpătase dreptul de limbă liturgică și creațiile lor fac parte deopotrivă din patrimoniul spiritual ortodox dar și din cel românesc, acești creatori fiind cunoscuți sub nunele generalizat de Moldovlahi, sau vlahi: Iovașcu Vlahul, Dometian Vlahul, Mihalache Moldovlahul, Calist Vlahobogdanu, Vlatiru Vlahu, Hrisafi Cuțovlahul, Ioan Vlahu, Macarie Lăcanu, Theofilact, Gavriil, Nectarie Vlahul, Protopsaltul Sfântului Munte și mai recent a fost revendicată aceeași origine pentru Balasie Preotul,

deoarece numele nu există în onomastica grecească laică și nici în cea monahală.

Catalogarea acestui bogat și prețios patrimoniu cultural a început în anul 1974, când bizantinologul Nicu Moldoveanu publica o primă versiune a documentelor, ce se oprea la perioada **aplicării reformei hrisantice**, la acea vreme această reformă, care a fost una semiografică și nu de conținut, fiind considerată, în mod eronat ca hotar al muzicii bizantine¹¹.

Această barieră artificială a fost generată de extremismele bizantinologului I. D. Petrescu, adept fanatic al lui Amédée Gastoué, cel care considera manuscrisele ulterioare anului 1814 purtătoare ale unei muzici ce ar fi reprezentat degenerescenta celei bizantine.

Ulterior, încercându-se „salvarea” creației „clasicilor români ai muzicii bizantine” a fost creată și vehiculată cu multă pompă și prețiozitate sintagma falsă „muzică de tradiție bizantină”, uitându-se că noua sintagmă nu a fost acceptată de cercetătorii unor domenii asemănătoare din spiritualitatea românească și nici de către cercetătorii europeni. Nimeni nu vorbește astăzi de o icononografie, de o arhitectonică, de o liturghie de tradiție bizantină, termenul *bizantin* - apărut el însuși ulterior, în secolul al XIX – lea - referindu-se la tiparele consacrate în perioada existenței imperiului bizantin. În plus dacă ar exista o „muzică de tradiție bizantină” ar trebuie să existe și „moduri de tradiție bizantină”, ceea ce evident este o aberație, contrazisă de specificul acestei muzici ce nu a fost afectat de simplificarea notației, tot așa cum limba română nu s-a modificat prin înlocuirea alfabetului chirilic cu cel latin.

Cercetările urmărind catalogarea manuscriselor muzicale au fost continuate cu anumite riscuri asumate de unii cercetători care depășesc, cu oarecare prudență, această graniță, dar omit cuvântul ce desemnează corect specificitatea lor, înlocuindu-l cu un altul ce are în vedere doar semiografia nu și muzica în sine, în notație *psaltică* fiind notate și cântece de lume și apoi și cântece populare.

Primii care depășesc acest hotar artificial, păstrând denominarea la fel de artificială a fost regretatul bizantinolog **Alexie Buzera**¹², urmat de bizantinologul Constantin Catrina¹³ și

va fi continuat de bizantinologi care evită ambii termeni, **Sebastian Barbu Bucur**¹⁴ și de cei care folosesc falsa sinonimie amintită, **Clement Haralam**¹⁵ și **Florin Bucescu**¹⁶, ultimii doi propunând sinonimul aproximativ – *psaltic* – ce nu corespunde realității muzicale propriu-zise, ci doar semiografiei.

Ulterior numărul celor care au depășit aceste granițe ale reformei hrisantice s-a înmulțit, pentru a putea susține teze de doctorat ale căror subiecte țineau seama de o anumită zonare a fondurilor, sau de apartenență lingvistică a materialelor analizate, dintre acestea văzând lumina tiparului cele datorate tinerilor **Ozana Alexandrescu**¹⁷, **Constantin Secară**¹⁸, **Ion Isăroiu**¹⁹, **Alexăndrel Barnea**²⁰, cărora se adaugă studii consacrate manuscriselor de muzică bizantină, începând cu Constantin Erbiceanu, Alexandru Iațimirski, episcopul Melchisedec, I. D. Petrescu și ajungând la Margareta Cervoneac, Marcel Spinei, Vasile Stanciu, Gheorghe Neacșu etc.

Recent, Universitatea de Arte „George Enescu” s-a dovedit receptivă față de propunerea pe care am înaintat-o de a începe mult doritul și așteptatul catalog al manuscriselor cuprinzând muzica de cult și acțiunea s-a finalizat cu cele două volume rezultate în urma unui grant susținut material de CNCIS, titlul permițând deschiderea spre notația kriuki, kieveană și guidonică²¹.

Din nefericire, criza a afectat puternic finanțarea cercetării românești și așteptăm deblocarea financiară care să permită continuarea celor două volume - ce ar urma să cuprindă încă pe atâtea documente din Moldova - și apoi extinderea cercetării și catalogării asemănătoare din Muntenia, Oltenia și Dobrogea – și poate extinse și în Peninsula Balcanică - proiectele așteptând aprobările de rigoare și mai ales fondurile necesare unei activități de mare anvergură și de strictă necesitate.

La inițiativa Prea Fericitului Patriarh Daniel, care a patronat spiritual inițiativa ieșeană, Patriarhia Română editează un dicționar consacrat muzicii de cult, în care un capitol va fi rezervat manuscriselor muzicale, dar acesta nu va putea cuprinde, din păcate, decât ceea ce se cunoaște până la această vreme, în urma unor inițiative personale și dimensiunile lucrării vor limita aceste prezentări la niște sinteze, fără a ajunge la

prezentări analitice, utile cercetării și chiar vieții liturgice și creatoare și fără a se putea deschide spre fonduri inedite.

Asemenea investigații au oferit mari surprize, cum a fost extinderea numărului de manuscrise muzicale românești din Athos, de la câteva zeci semnalate de **Andrija Jakovleviĉ**, în 1982²², unele prezentate ulterior, succint de **Gregorios Stathis**²³, al cărui catalog l-am prezentat și recomandat la vreme, cititorilor revistei *Muzica*²⁴, la 253, câte descrie Sebastian Barbu Bucur, în catalogul citat, unele inexistente în fondurile nominalizate, pentru a ajunge, după propriul catalog - *Tezaur muzical românesc din Athos* - la impresionantul număr de 500.

Cea mai recentă surpriză o constituie - după ce se acreditase ideea încheierii descoperirii fondului muzical bizantin - identificarea și prezentarea, tot într-un demers doctoral, al unui important și inedit fond aflat la Mănăstirea Sinaia, prezentare realizată de **ieromonahul doctor Mihail Harbuzaru**, viețuitor al mănăstirii, unul dintre cele mai recente condeie ce se afirmă în domeniul codicologiei bizantine din țara noastră²⁵.

Fondul de nouăsprezece de documente cu semiografie muzicală a scăpat cercetărilor de până acum datorită strășniciei cu care acesta a fost gestionat până în prezent.

În urmă cu aproximativ treizeci de ani am beneficiat de șansa cercetării **manuscriselor lui Dimitrie Vulpian**, aflate în fondul mănăstirii Sinaia, dar neavând la dispoziție un inventar al manuscriselor și nici informații despre prezența acestora, nu am ajuns și la cele ce au făcut obiectul prezentării recente, care invită la punerea în circuitul științific și în practica de cult a unui prețios fond muzical liturgic românesc.

Manuscrisele lui Dimitrie Vulpian mi-au furnizat date pentru creionarea acestui pe nedrept uitat muzician român, de la sfârșitul secolului al XIX – lea, care a obținut pentru culegerile sale de folclor muzical, premiul Academiei Române, din anul 1886, *Medalia de aur* (hors concours) la *Le Félibrige Latin*, din Montpellier, în 1891, *Medalia de bronz* a *Expoziției Universale de la Paris*, din 1900 și *Premiul Société de Beaux-Arts* din Paris, în anul 1903.

Lucrarea închinată lui Dimitrie Vulpian a fost achiziționată de Uniunea Compozitorilor și Muzicologilor și își așteaptă susținerea materială pentru ieșirea la public. Atunci am corelat melodiile publicate, prelucrate pentru pian – cum cereau membrii comisiei de achiziționare, Bogdan Petriceicu Hasdeu, Vasile Alecsandri și Titu Maiorescu²⁶, cu cele cuprinse în manuscrisele de la Sinaia: *Manuscrisul nr. 54* – nr. inventar 2505 - „*Album musical – Flaut*” de Dimitrie Vulpian, cuprinzând, în cele 435 file, „*Romanze, Jocuri, Adio, Balade și Pastorale*”, *Manuscrisul nr. 58* – nr. inv. 2508, adunând în cele 86 file 400 *Hore* ale aceluiași folclorist și *Manuscrisul nr. 61* – considerat volumul B al *Horelor noastre* și grupând în cele 178 file alte 500 melodii, acesta din urmă neavând un număr de inventar.

Pe fila I a *Manuscrisului nr. 61* am găsit explicația prezenței la Sinaia a acestor importante documente din deceniile VII și VIII ale secolului al XIX – lea: „Pentru Bibliot(h)eca din Sf(ân)ta Monastire Sinaia hărăzit-am acest volum ce conține 500 de hore inedite, culese de mine în timp de 22 de ani din toate țările locuite de români, 1 Martie 1906. București, Autorul muzicii populare D. Vulpian”, autorul petrecându-și viața în ultima parte a vieții la vila Parepa.

Muzicologul Viorel Cosma cita în anul 2006 , *Manuscrisul nr 55 din fondul Mănăstirii Sinaia – Poesii vechi populare culese de Vulpian Din gura veteranului de muzică C. Puia*²⁷.

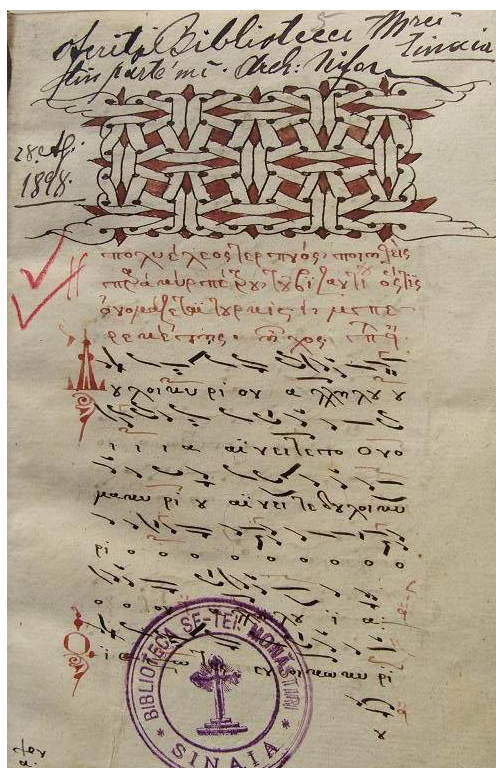
Bucurându-mă de încrederea autorului lucrării de doctorat și al starețului mănăstirii, arhimandritul Macarie, am trecut în revistă documentele inedite până la această vreme și am propus valorificarea prin tipar a tezei de doctorat, adaptată la condițiile unor studii și a unei cărți – catalog, de care să beneficieze cercetătorii interesați și apoi cântăreții și chiar compozitorii aflați în căutarea unor surse de inspirație autentice.

Fondul de manuscrise relevă **un important psalt al zonei din deceniile de mijloc al secolului al XIX – lea – Nicolae – devenit prin intrarea în monahism la Sinaia, Neofit – Ivanovici - Iovanovici**, copist a șase documente muzicale și autor al mai multor cântări ce merită a fi studiate și repuse în circuitul liturgic și documentar, repetându-se astfel situația creațiilor lui Nectarie Protopsaltul Sfântului Munte sau a celor ale

lui Ghelasie Basarabeanul, publicate, fie și parțial și care astfel ajung la cunoștința cercetătorilor.

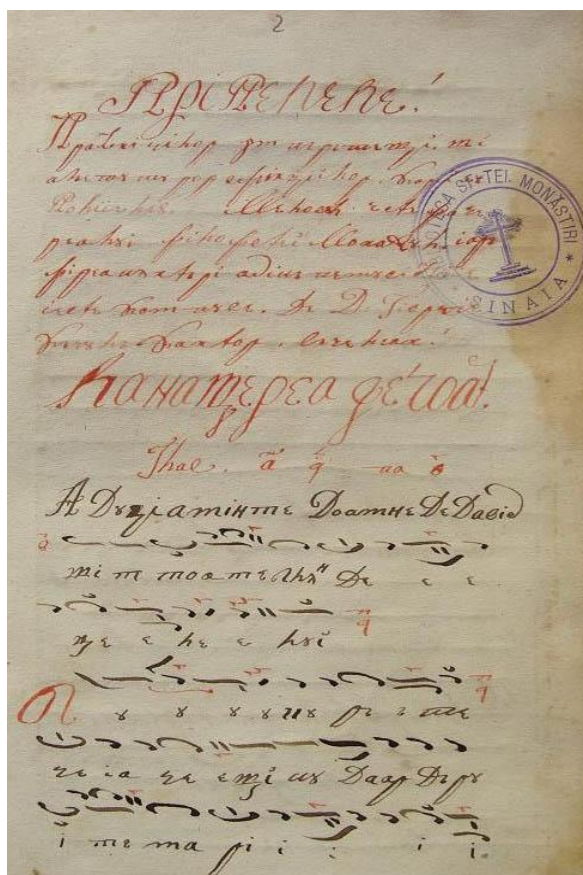
Surprizele cele mai evidente le constituie prezența printre documentele mănăstirii a unui manuscris cu notație cucuzeliană, care a aparținut episcopului Buzăului, **Dionisie Romano** – unul dintre cei mai însemnați posesori de documente muzicale, dăruite Academiei Române - **Manuscrisul grecesc nr. 51** – atribuit ierarhului buzoian, la sfârșitul secolului al XIX – lea, de către starețul Sinaiei, Nifon Popescu, cel care l-a dăruit bibliotecii mănăstirii.

Este un manuscris deosebit, nu numai din punctul de vedere ale vechimii – probabil aparținând secolul al XVIII – lea – ci mai ales dacă - l privim din punctul de vedere al conținutului, cuprinzând: chinonice de toate tipurile, heruvice, dar și polielee.

Prima filă a Manuscrisului grecesc nr. 51.

Urmează un manuscris al lui **Gheorghe Căciulă**, dascăl la biserica Sfântul Nicolae din Câmpulung Muscel, unde dascălul său, Costache Popescu, a caligrafiat înainte de anul 1873, *Antologhia sau floarea cântărilor peste an, predate și învățate, ale (lui) Popescu Costache de Georgie Căciulescu și legat în Sfânta Cetate Ierusalim, 1873*, descris de Sebastian Barbu Bucur în volumul citat²⁸ și în volumul al III – lea al *Tezaurului* ce-și așteaptă publicarea.

Fila a doua a Manuscrisului românesc nr. 35, cu pripelele lui Filotei Cozianul

Dintre cântările acestui prețios document atrag atenția cele de pe fila 2 - „*Pripelile praznicilor împărătești și ale tuturor sfinților cari(i) au polieleu. Melosul este facere a lui Filoftei Monahul, iară firea cântării adică pe musică este de D. Giorgie Căciulă Cantor săcelean*”.

Important este și faptul că aici, la Sinaia, și-a scris **Naum Râmniceanu** *Hronograful* său din *Manuscrisul românesc nr. 1412 din fondul Bibliotecii Academiei*.

Cele șase caiete de cântări ale lui **Gheorghe Ucenescu**, cel mai important discipol al lui Anton Pann oferă date importante pentru completarea catalogului creației și a unor date biografice ale acestor reprezentanți de marcă ai muzicii de strună din țara noastră.

Dacă până în prezent activitatea lui Gheorghe Ucenescu este cunoscută doar din datele *Manuscrisului nr. 3947 din Biblioteca Academiei Române*, pus la dispoziția publicului de Vasile D.

Nicolescu²⁹ și de cele două manuscrise ce se găsesc în Athos – *Manuscrisul nr. 63 de la chilia Sfântul Ipatie* și *Manuscrisul nr. 58 de la schitul românesc Prodromu* tot din Athos, prezentate de cele două cataloage amintite, al bizantinologilor Sebastian Barbu Bucur³⁰ și Vasile Vasile³¹, fondul sinait oferă posibilitatea **completării catalogului caietelor lui Ucenescu, a creației sale și a celei a dascălului său, Anton Pann**, aici găsindu-se alte șase manuscrise purtând numere din inventarul dascălului brașovean, dintre care patru sunt autografe.

Lăcaș multisecular de rugă și reculegere, **Mănăstirea Sinaia** a devenit spre sfârșitul secolului al XIX – lea locul de rugăciune al familiei regale, care-și petrecea vacanțele la reședința de vară de la Peleș, atât regele Carol I cât și regina Carmen Sylva (însoțită de prințesa Maria) fiind pictați în pronaos, alături de mitropolitul primat, Iosif Gheorghian și de ctitorul istoric al lăcașului, spătarul Mihai Cantacuzino. Familia regală a beneficiat de tronuri aurite, așezate alături de cel arhieresc, păstrate și în prezent.

De asemenea, prezența familiei regale la slujbele religioase a contribuit la întărirea tradiției corale la Liturghie, ale

cărei începuturi datează din anul 1893 și se mențin și în prezent. Printre cei mai importanți dirijori de cor trebuie amintiți: Toma Iliescu, fost corist al Operei Italiene din București, Atanasie Verzanu, autor de manuale didactice de muzică, de la sfârșitul secolului al XIX – lea, cum l-am prezentat într-o lucrare de specialitate³², Gheorghe Constanțiu, absolvent al Conservatorului din Iași, care aducea în mănăstirea de la poalele Bucegilor duhul cântării corale promovată de Gavriil Musicescu etc.

Mănăstirea păstrează **portretul votiv al zugravului Pârvu Mutu**, care a pictat și bolta naosului bisericii voievodale (sfârșitul secolului al XVII – lea) și în curtea veche a mănăstirii se găsește mausoleul primului ministru din perioada primului război mondial și care a avut un cuvânt greu de spus în realizarea Marii Uniri, **Take Ionescu**, descendent din Ploiești.

Nu poate fi trecut cu vederea faptul că Mănăstirea Sinaia a oferit găzduire Conferinței din 12 – 15 iunie 1919, care a pregătit unirea Bisericii din Transilvania cu Mitropolia Ungrovlahiei și a Moldovei, în urma Unirii de la 1 Decembrie 1918 și nu trebuie uitate nici cumplitele momente prin care a trecut mănăstirea, incendiată în anul 1788, în timpul războiului ruso-austro-turc, sau pustiită în timpul revoluțiilor din 1821 și 1848 și devenită garnizoană militară în timpul războiului Crimeii.

Ca și vechile așezăminte monahale ale locului, mănăstirea a avut legături puternice cu cele athonite - schitul Sfânta Ana din apropiere dorindu-se a fi o replică a celui omonim din Muntele Athos – și cu cele paisiene, mulți stareți și nevoitori prelungind la poalele Bucegilor tradițiile așezământului Sfântului Paisie Velicicovschi, creionate cu altă ocazie³³.

Poate nu întâmplător în școala monahală sinaită au crescut opt ierarhi români și în strana mănăstirii au răsunat glasurile unor psalți de valoarea lui Naum Râmniceanu, Varlaam Barancescu, Gheorghe Ucenescu, Neofit Ivanovici etc.

Deși a beneficiat de mai multe monografii, începând din anul 1881 până la cea mai recentă, din anul 2000³⁴, nici-una dintre ele nu s-a oprit asupra manuscriselor muzicale, prezentarea lor detaliată în teza de doctorat amintită fiind o premieră absolută.

Mănăstirea dispune în prezent de circa **60 de manuscrise** și aici a fost scrisă una dintre versiunile *Învățăturilor lui Neagoe Basarab către fiul său, Theodosie – Manuscrisul românesc nr. 1062 din Biblioteca Academiei*, datorat arhimandritului Gherasim. Tot aici a scris Naum Râmnicănean *Hronicul* său.

Și tot de Mănăstirea Sinaia și-a legat numele unul dintre psalți români reprezentativi pentru deceniile de mijloc ale secolului al XIX – protosinghelul **Varlaam Barancescu**, intrat în monahism la Sinaia - deși aici nu s-a găsit încă nici un document autograf - multe dintre creațiile sale întâlnindu-se în fondurile de la Mănăstirea Neamț și de la Mănăstirea Bogdana și chiar în Athos, așa cum se poate vedea din cataloagele celor două fonduri menționate, Neamț și Athos.

Monahii de la Mănăstirea Sinaia, păstoriți de arhimandritul Macarie Bogus, continuă tradițiile cântării bizantine, editând recent două CD-uri cu *Cântări pentru Postul Mare* și *Cântări închinare Maicii Domnului* și am ascultat corul mixt ce însoțește răspunsurile la liturgiile duminicale și ale marilor sărbători, după ce cântările vecerniei și ale utreniei tradiționale au fost înălțate de pricepuții psalți ai așezământului monastic.

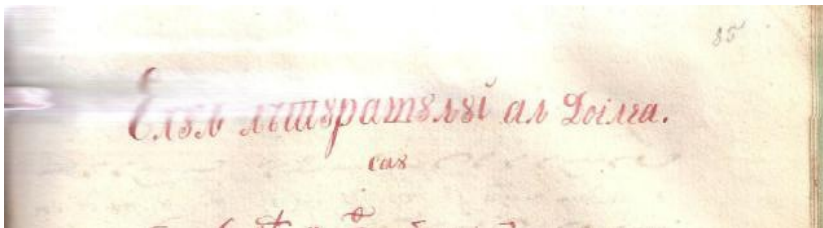
Interessant este faptul că cele **nouăsprezece manuscrise muzicale** nu figurează printre cele 2500 de cărți ale bibliotecii, aparținând secolelor XVI – XIX, tipărite în principalele centre românești și europene și nici printre cele 60 de manuscrise ale mănăstirii.

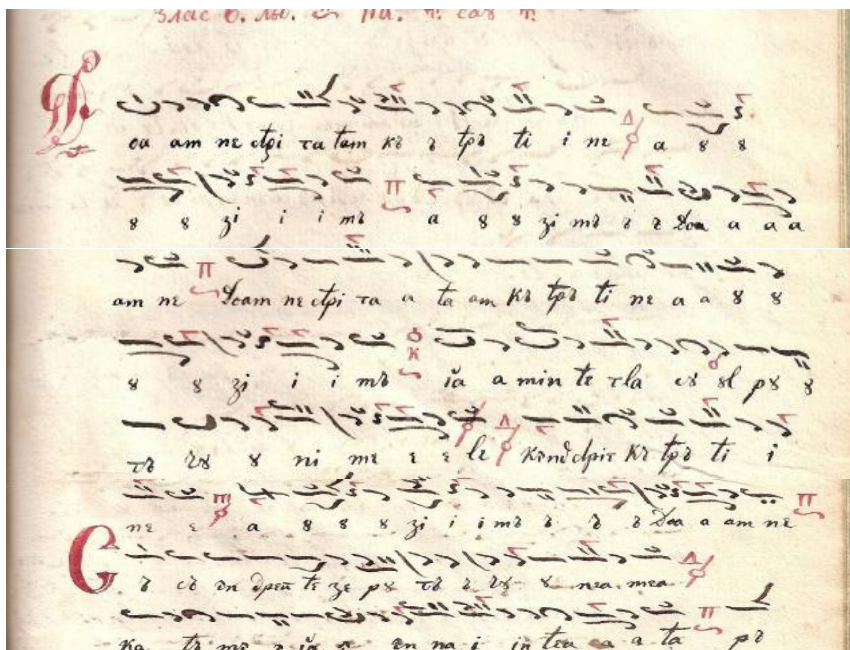
Cea mai importantă descoperire din fondul sinait îl privește pe **protopsaltul, caligraful și creatorul de cântări în notație psaltică Neofit Ivanovici – Iovanovici (1812 – 1897)**, fiind, deci, unul dintre contemporanii ilustrului protopsalt Dimitrie Suceveanu, a cărui personalitate am reconstituit-o în anul 1995³⁵ și 1996, într-un material publicat la Iași³⁶, urmat de un altul, la București³⁷ și Nectarie Protopsaltul Sfântului Munte, a cărui personalitate și activitate au făcut obiectul mai multor materiale, cel mai extins fiind publicat în perioada centenarului morții sale, în vatra muzicală din care a descins³⁸ și în prefața *Cântărilor Sfintei Liturghii*³⁹,

Nu întâmplător în biblioteca mănăstirii se găsesc **cărțile capitale de muzică de cult tipărite în secolul al XIX – lea**, unele chiar în mai multe exemplare, o bună parte provenind de la psaltul mănăstirii din ultimele decenii ale secolului, Neofit: *Anastasimatarul*, *Irmologhionul* și *Theoreticonul* lui Macarie Protopsaltul, tipărite la Viena, în 1823, tomul al II – lea al *Antologiei*, tipărit la Buzău, în anul 1827, tot al lui Macarie, alături de cele ale lui Anton Pann: cele trei tomuri ale *Noului Doxastar* (1841 și 1853), *Irmologhionul sau Catavasierul* (1846), *Păresimierul* (1847), *Liturghierul* (1847), *Heruvico-Chinonicarul* (1847), *Anastasimatarul* (1847), *Priveghierul* (1848), *Noul Anastasimatar* (1854) – deci, toate cărțile celui considerat de Eminescu „isteț ca un proverb”. Se adaugă cele două tomuri ale *Idiomelarului* lui Dimitrie Suceveanu, tipărite la Mănăstirea Neamț, în anii 1856 – 1857, *Utrenierul și Liturghierul* lui Ioan Zmeu, tipărit în 1892, *Antologia care cuprinde cântări pentru vecernie, utrenie, liturghie, Postul Mare etc, parte compuse, parte traduse de părintele Nectarie Schimonahul*, din 1898 etc, cărți de pe care am cântat împreună cu psalți mănăstirii.

Reține atenția faptul că unele dintre aceste cărți sunt **dăruite de Gheorghe Ucenescu**, ceea ce susține ipoteza unor legături mai vechi ale psaltului brașovean cu mănăstirea din „perla Carpaților”.

Unele din aceste cărți au fost **transformate în coligate**, prin atașarea unor file, pe care Neofit Ivanovici a copiat anumite cântări ce răspundeau unor necesități liturgice practice, printre ele numărându-se *Anastasimatarul* lui Anton Pann – **Manuscrisul nr. 1143** – în care apar alte kekragarii, scrise în deceniile de mijloc al secolului al XIX – lea,

Doamne strigat-am... - glasul VI - caligrafiat în Anastasimatarul
lui Anton Pann – nr. 1143, f. 87

sau *Păresimierul* aceluiași Anton Pann - **Manuscrisul nr. 1135** – în care același caligraf a transcris cântări pentru Postul Mare.

Așteptăm cu interesul cel mai justificat prima prezentare a acestei figuri a muzicii bizantine din țara noastră, Neofit, până în prezent numele psaltului fiind total necunoscut bizantinologiei muzicale.

Dacă ținem seama de faptul că numai trei dintre cele șase manuscrise autografe ale lui Neofit, de la Sinaia (nr. 34, 36 și 37) adună între copertele lor aproximativ 1600 de pagini și ele i-au furnizat recentului cercetător amintit câteva date esențiale ale biografiei lui Neofit: în 1839 se iscălește în calitate de învățător și psalt în comuna Băicoi, trecând apoi la mai multe biserici din împrejurimi, Slănic Prahova, Scăieni, Valea Călugărească, Ploiești, Predeal, pentru a se stabili definitiv la Sinaia, unde este primit în monahism și moare în anul 1897.

Multe dintre cântările cuprinse în manuscrisele caligrafiate de mână sa sunt menționate ca „faceri” proprii: prescurtări, traduceri, adaptări și chiar creații, în toate glasurile și în toate idiomurile specifice muzicii bizantine: tropare, chinonice, heruvice, kekragarii, cântări pentru Postul Mare și perioada Penticostarului etc.

Dificultățile mari țin de datarea celor mai multe dintre creațiile în discuție, majoritatea fiind copiată în aceste antologii, mai târziu și chiar în formă transliterată. Folosirea alfabetului chirilic sau latin, rămâne singurul indiciu de datare a unor cântări datorate lui Neofit, deși practica arată prelungirea scrisului chirilic în unele cazuri chiar și în secolul al XX – lea.

Dintre creațiile copiate în aceste antologii – multe traduceri sau preluări din alte culegeri similare care circulau în epocă – merită amintite cele aparținând marilor psalți constantinopolitani: Petru Lampadarie, Grigorie Lampadarie, Petru Vizantie, Theodor Fokaeos sau unor psalți de limbă greacă stabiliți la noi în țară, ca Dionisie Fotino, sau Petru Efesiu etc.

Într-o formă sintetică **cele patru manuscrise integrale caligrafiate de Neofit** (două sunt coligatele menționate) sunt:

Manuscrisul nr. 34 – *Chinonicar* - datat în anul 1847, fiind scris cu litere chirilice, cuprinzând adaptări și traduceri semnate de mireanul Nicolae, necunoscute până în prezent;

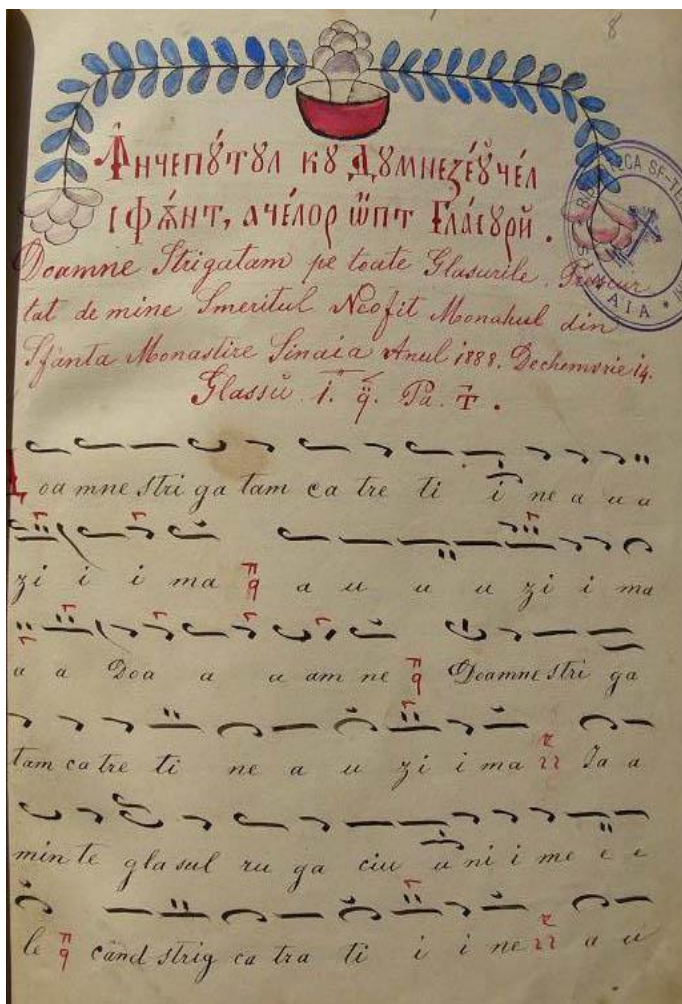
Manuscrisul nr. 36 – un *antologhion* – caligrafiat între anii 1848 și 1891 - o perioadă mare de timp în care s-au afirmat creațiile lui Ștefanache Popescu, care-și fac loc în antologie, alături de cele semnate de Macarie Ieromonahul, Anton Pann sau Nae Mateescu. Anul 1848 nu reprezintă cu siguranță anul caligrafierii sau a scrierii titlului, ci mai curând al primelor creații incluse în antologie, alfabetul latin nefiind în uz la acea vreme decât pentru caligrafii ardeleni.

Multe dintre heruvicele, chinonicele, slavele culegerii sunt „prescurtate”, „corectate”, „modificate”, „înromânite” de copist, cum însuși precizează în diferite locuri.

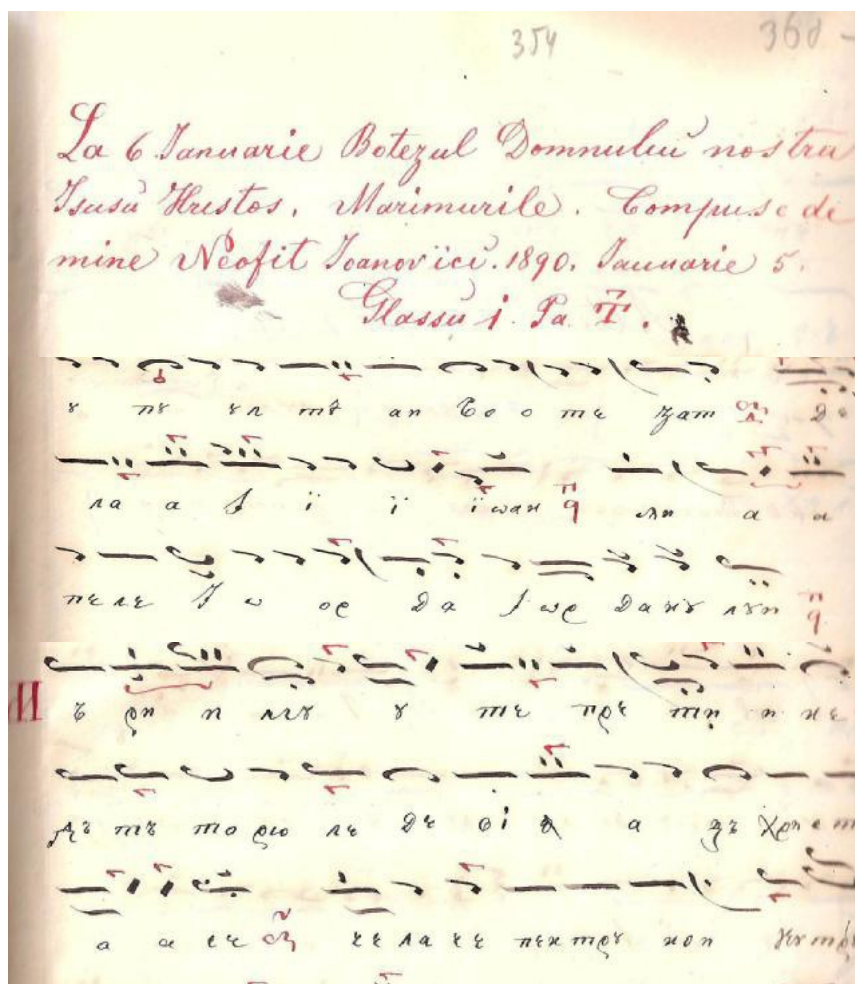
Fila de titlu a *Manuscrisului nr. 36* al lui Neofit Ivanovici

Manuscrisul nr. 37 - tot un antologhion, ale cărui file sunt scrise în perioada 1874 – 1889, cuprinde cântări create în această perioadă, de același Neofit (Nicolae) Ivanovici și creații ale lui Anton Pann, Varlaam Barancescu (*Fericit bărbatul...*, polieleul „modificat de Naie Ivanovici”), Petru Efesiu, Iosif Naniescu și ale unor psalți necunoscuți, Ioan Gherasim Gorjeanu și episcopul Atanasie al Vâlcii, dar mai ales creații ale lui Neofit: kekragarii, polielee, trisaghioane, aghioase etc, multe dintre ele „înromânite” de acest necunoscut psalt.

Fila de titlu a kekragariilor din Ms. nr. 37,
 caligrafiat de Neofit Monahul

Pe filele 354 și următoarele ale antologhionului au fost scrise mărimurile de la Botezul Domnului „compuse, de mine Neofit Ioanovici, 1890, ianuarie 5” - o altă versiune a creațiilor ce pornesc de la sfârșitul secolului al XIV, datorate lui Filotei de la Cozia și care au circulat în forme orale până în secolul al XIX – lea.

Mărimurile la Botezul Domnului din Manuscrisul. 37 Sinaia, f. 354

Manuscrisul nr. 45 este singurul document bilingv greco – român, un antologhion caligrafiat tot de Nicolae Ivanovici, în deceniile de mijloc ale secolului al XIX – lea, intitulat *Rânduiala vecerniei când se face priveghiare*, debutând cu anixandarele mari, precedate de cântarea introductivă *Veniți să ne închinăm...*

Fila de titlu a Ms. greco – românesc nr. 45, caligrafiat de Nicolae Ivanovici, cu începutul anixandarelor

Într-o situație asemănătoare sunt unele cărți și manuscrise muzicale din fondul Mănăstirii Sinaia provenind de la unul și același psalt, amintit mai sus, **Gheorghe Ucenescu** – ucenic al lui Varlaam Barancescu Sinaitul și al lui Anton Pann – caligraf și traducător din limba greacă a unui important fond de cântări de cult, considerat deopotrivă de muzicologi și bizantinologi „psalt cu ca mai mare autoritate în Transilvania secolului XIX (...) profesor eminent, folclorist, compozitor, copist – caligraf, pictor și miniaturist”⁴⁰ și cel prin intermediul căruia vechiul cântec de lume *Din sânul maicii mele...*, pe versurile lui Grigore Alexandrescu, devine, cu textul peren al lui Andrei Mureșanu, actualul imn național, eveniment prezentat în detalii cu mai mulți ani în urmă⁴¹.

Din biblioteca lui Ucenescu au intrat și se păstrează în patrimoniul mănăstirii șase manuscrise și cinci tipărituri, dintre care patru caligrafiate de el însuși.

Tipăriturile ne interesează nu numai pentru că reprezintă donații ale psaltului brașovean, dar ele reflectă o parte din materialele didactice folosite de școala lui Anton Pann, transferate, prin ucenicii săi, în viața de cult. Ordonate în funcție de anul apariției și cu ambele numere de inventar, cel al mănăstirii și cel al lui Gheorghe Ucenescu, acestea sunt:

Noul Doxastar, tom I, 1841 - nr. inv. 1136, cu nr. 14 al bibliotecii Ucenescu;

Irmologhionul, 1847 - nr. inv. 1139, cu nr. 12 al bibliotecii Ucenescu;

Noul Doxastar, tom. II, 1853 - nr. inv. 1141, nr. 22 al bibliotecii Ucenescu;

Noul Doxastar, tom. III, 1853 - nr. inv. 1142, nr. 21 al bibliotecii Ucenescu;

Priveghierul din 1848 - nr. inv. 1133;

Ultima carte tipărită a lui Anton Pann nu are un număr de inventar al bibliotecii psaltului brașovean, dar poartă pe prima copertă următoarea însemnare edificatoare pentru această apartenență: „Aceasta este dintre cărțile subsemnatului Georgie Ucenescu al Muzicii religioase în al 3-lea an auditor(u), 9 februarie 1853 București”.

Mai important rămâne faptul că pe ultima filă a tomului al III – lea al *Noului Doxastar* apare *anti-acsionul Schimbării la față compus după tipicul cel nou din București de Georgie Ucenescu(I), la anul 1854 August 3, modul Ni*, o nouă probă a activității creatoare a psaltului brașovean.

Un important document muzical rămâne **Manuscrisul nr. 40 – Rânduiala vecerniei cea mare**, care se deschid cu **anixandarele lui Gheorghe Paraschiade, protopsalt al Sfintei Mitropolii (a) Moldaviei**. Numărul vechi al mănăstirii a fost 1153 și pe prima filă și pe cea cu numărul 177 se păstrează pecetea posesorului brașovean. Nu se cunoaște numele copistului și nici nu poate fi deocamdată identificat deoarece numele acestuia a fost răzuit ulterior. Dar este notată pe fila 447, perioada în care a fost scris, probabil la Iași: 1850 – 1851. S-ar putea să găsim un argument pentru a crede că autorul operației de ștergere a numelui copistului ar fi Varlaam, deoarece aceeași operație de radiere a numelui copistului am întâlnit-o pe un manuscris al lui Visarion de la Mănăstirea Neamț, aparținând în prezent fondului bibliotecii Mănăstirii Ciolanu, nume ce l-am identificat pe baza restului păstrat din însemnarea răzuită și mai ales a scrierii cu cerdac a calității de duhovnic al lui Visarion de la Mănăstirea Neamț.

Se impun două observații importante determinate de acest valoros document:

- el găzduiește creații reprezentative ale școlii muzicale ieșene: Gheorghe Paraschiade, arhidiaconul Antiohiei, Nichifor, trăitor într-o vreme, la Iași, la Golia, Nectarie Frimu etc;

- prezența creațiilor psaltilor Iosif și Visarion confirmă legăturile lui Anton Pann și a școlii sale cu vatra muzicală nemțeană, psaltul bucureștean fiind cel care a pus în circulație creații ale primului eminent psalt descendent din școala lui Paisie Velicicovschi, așa cum am mai arătat⁴².

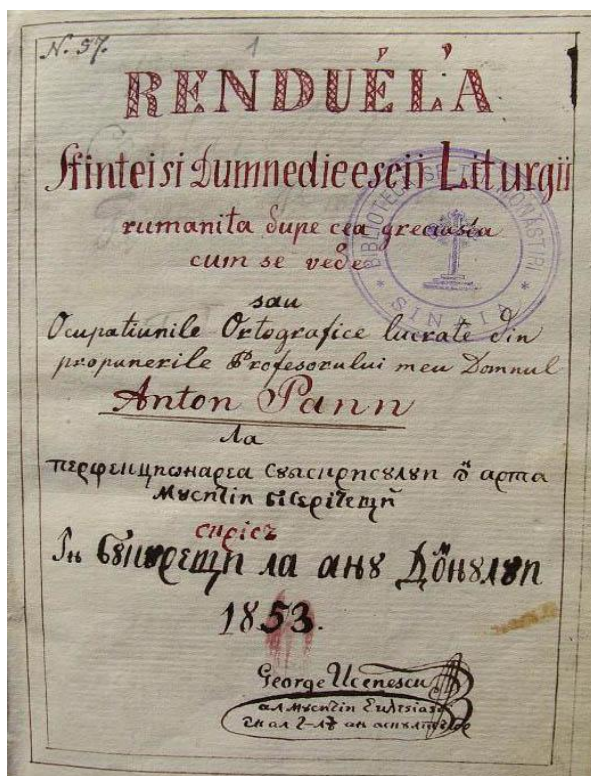
Așa cum a ajuns la Mănăstirea Ciolanu prețiosul manuscris al lui Visarion Protopsaltul de la Neamț – unde s-a nevoit o vreme Varlaam – tot așa ar fi putut ajunge acest valoros document muzical din Moldova la Sinaia, doar că acesta din urmă a trecut prin biblioteca lui Ucenescu, așa cum o reflectă pecetea lui.

Pecetea lui Ucenescu de pe fila de titlu a Ms. rom. gr. 40 din
Mănăstirea Sinaia

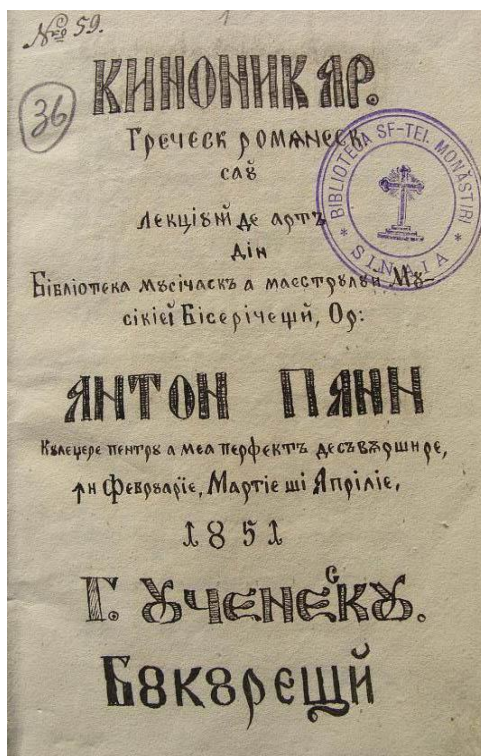
Antologia cuprinde cântările priveghierii: anixandare, kekragarii, polielee, evloghitare, cele unsprezece eothinale, axioane praznicale, care au precizat autorul – Petru Lampadarie - chinonice, cele mai multe dintre cântări apărând în ambele limbi: elină medievală și română.

Cu **numărul 41** (în biblioteca psaltului brașovean avea numărul 57) apare „**Rânduiala Sfintei și Dumnezeieșcii Liturg(h)ii rumănită dupe cea greciască, cum se vede sau ocupațiunile ortografice lucrate din propunerile profesorului meu, Domnul Anton Pann la perfecționarea subscrisului în arta musichi(e)i bisericești scrisă în București, la anului Domnului 1853 George Ucenescu al musichi(e)i eclesiaste în al 2-lea an ascultător**”.

Fila de titlu a Manuscrisului românesc - grecesc nr. 41

Urmează **Manuscrisul românesc – grecesc nr. 42** (psaltul brașovean i-a dat numărul 59) – un „**Chinonicar grecesc – românesc sau lecțiuni de artă din biblioteca muzicească a maestrului musichi(e)i bisericicești or(todoxe) Anton Pann, culegere pentru a mea perfectă desăvârșire în februarie, martie și aprilie 1851, G. Ucenescu, București**”

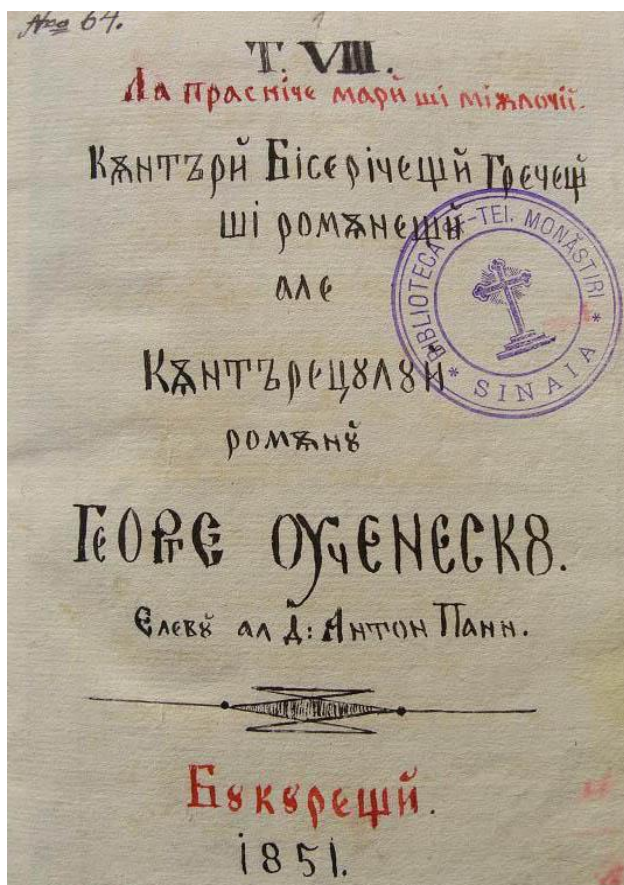
Fila de titlu a Manuscrisului românesc - grecesc nr. 42

Următorul manuscris caligrafiat de Gheorghe Ucenescu – **43** - se intitulează „**Cântări de artă ale cântărețului greco - român(u) or(todox): culese și scrise din biblioteca musicală a d-lui Anton Pann de elevul d - sale George Ucenescu scrise pentru a sa perfecționare. București anul întâi(u), 1850 sem(estrul al) 2 lea**”.

Fila de titlu a Manuscrisului grecesc – românesc nr. 43.

Manuscrisul grecesc - românesc nr. 44 pare a fi - după titlu - un volum VIII, sau a opta carte dintr-o serie neprecizată: **T. VIII - La prasnice mari și mijlocii cântări bisericești grecești și românești ale cântărețului român(u) George Oucenescu elev(u) al D. Anton Pann, București, 1851**", singurul document amintit doar de muzicologul Viorel Cosma⁴³.

Fila de titlu a Manuscrisului grecesc - românesc nr. 44.

Manuscrisul grecesc nr. 50 - Începutul cu Dumnezeu cel Sfânt al Irmologhionului de cântări calofonice alcătuite de mai mulți dascăli – cuprinde nu numai irmoase – cum arată titlul – ci și axioane, inclusiv unul din Postul Mare al lui Nectarie Protopsaltul Sfântului Munte Athos și un altul de la Înălțare, scrise ulterior. În subsolul filei se poate descifra numele lui Ucenescu și anul 1851, dar caligrafia nu-i aparține și este evident că cel care a copiat manuscrisul nu știa bine limba greacă.

Prima filă din Manuscrisului grecesc nr 50

Cele patru manuscrise muzicale caligrafiate de Ucenescu poartă numere de inventar proprii, ceea ce înlesnește **realizarea unui prim catalog al manuscriselor sale**. Așa cum constata lucrarea de doctorat citată, ne lipsesc în prezent doar două dintre acestea și anume cele purtând în numerotarea psaltului brașovean numerele 61 și 62, celelalte prezentându-se astfel:

Manuscrisul nr. 57 este cel cu numărul 41 din biblioteca mănăstirii Sinaia;

Manuscrisul nr. 58 este în prezent în biblioteca schitului românesc Prodromu, prezentat în detalii de cele două cataloage, al lui Sebastian Barbu Bucur, unde numărul de inventar este fictiv⁴⁴, respectiv al autorului acestui studiu⁴⁵;

Manuscrisul nr. 59 are în fondul Mănăstirii Sinaia numărul 42;

Manuscrisul nr. 60 este cel cu numărul 43 din același fond sinait;

Manuscrisul nr. 63 este în prezent în biblioteca chiliei românești Sfântul Ipatie, la fel prezentat succint de Sebastian Barbu Bucur, în volumul citat și în cel de-al doilea catalog amintit⁴⁶ și apoi într-un studiu al bizantinologului Sebastian Barbu Bucur⁴⁷,

Manuscrisul nr. 64 are în fondul Mănăstirii Sinaia numărul 44;

Reconstituirea catalogului creației protosinghelului

Varlaam poate porni de la documentele de la Sinaia, în care se găsesc câteva dintre „facerile” sale, dar va trebui extinsă în multe alte fonduri monastice și de stat, la loc de cinste situându-se *Manuscrisul românesc nr. 4266 din Biblioteca Academiei Române*, o psaltichie româno – grecească caligrafiată la Sinaia, în care apare o creație importată a protosinghelului Varlaam de la Mănăstirea Sinaia, datată 1868 - *Fericit bărbatul...*- glasul VIII.

Basarabean de origine, Varlaam Barancescu a fost implicat direct și puternic în revoluția de la 1848 și a rămas celebru prin axionul său în glasul V, al cărui incipit se deosebește de cele tradiționale nu numai prin melodia sa inspirată, dar mai ales prin incipitul diferit – *Vrednică ești cu adevărat...*, o traducere mai adecvată a textului grecesc *Axion estin...*Așa cum s-a putut vedea în prezentarea manuscriselor muzicale de la Provata din Muntele Athos, la chilia Sfântul Ioan Teologul se găsește un manuscris, prezentat în premieră absolută, cuprinzând numai axioane având același incipit⁴⁸.

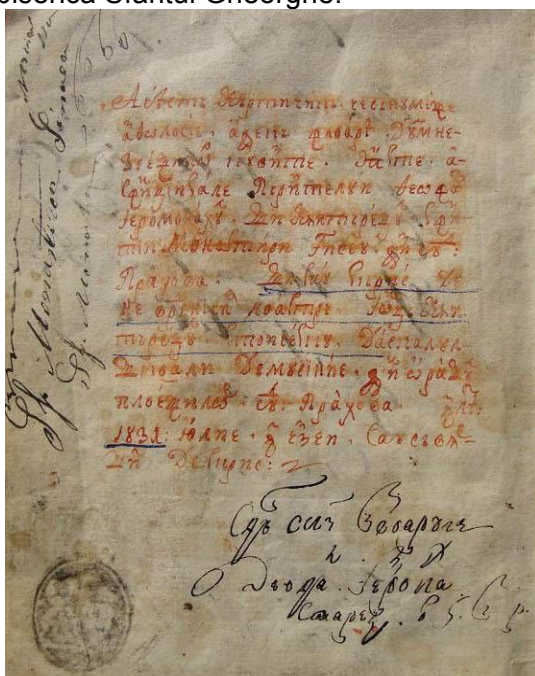
Alte două prețioase documente muzicale sinaite sunt cele datorate unor figuri prea puțin cunoscute ale muzicii noastre de cult: Ioniță Stoicescu Logofețelul (născut la Ploiești în 1801 și înmormântat în același oraș în 1889), și Ilie Cântărețul.

Manuscrisul bilingv – greco – român – 49 este scris de Ioniță Stoicescu – Logofețelul, în Ploiești, în anul 1832 și cuprinde cântări ale Liturghiei: heruvice, răspunsuri, axioane și chinonice duminicale și ale mai multor sărbători împărătești ș. a.

Atestat de Eforia Școlilor, la 20 mai 1824, de însuși Ieromonahul Macarie ca „fiind îndestul a paradosi orice mathimi a(le) acestei sistimi, ca un desăvârșit dascăl”, după ce absolvise școala de grămătică de la biserica *Domnița Bălașa* din București (1808-1811) și fusese ucenic întru ale psaltichiei la școala dascălului Costache Chiosea, de la *Podul*

lui Șerban Vodă, **Ioniță Stoicescu** a devenit logofețel la Ministerul Justiției – de unde și adaosul numelui - și a fost și este cunoscut în primul rând în calitate de copist al celor trei manuscrise psaltice aflate în prezent în fondul Bibliotecii Academiei Române: *Manuscrisul grecesc – românesc 680* - un *Heruvico-Chinonicar*; *Manuscrisul grecesc – românesc 2434* - *Anthologie musicească*, ambele scrise pentru Mănăstirea Ghighiu și *Manuscrisul grecesc – românesc 3552-Tomos al Anthologiei*, scris pentru cântărețul Isaia de la Mănăstirea Căldărușani, astfel că manuscrisul sinait completează lista documentelor rămase de la acest ilustru psalt, „muzician remarcabil (...) bun profesor și un bun cântăreț bisericesc, stimat în toate straturile sociale ploieștene (...) un bun și talentat copist-caligraf”⁴⁹.

A devenit un dascăl de mare autoritate a Școlii de cântăreți din Ploiești, oraș în care a oficiat în calitate de cântăreț la biserica Sfântul Gheorghe.

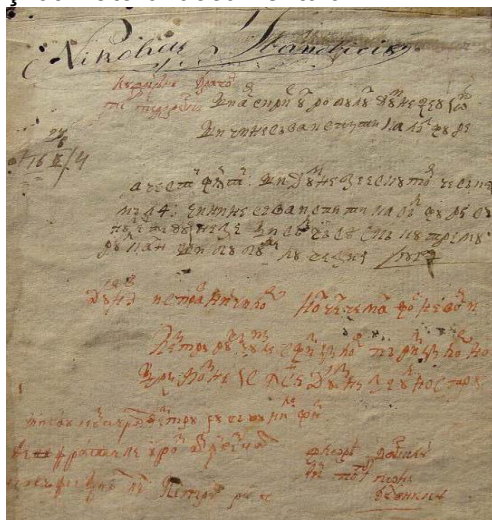

Însemnare de pe fila 275^v a Manuscrisului grecesc – românesc nr. 49:

„Această cârtică ce să numește anthologie adică floarea Dumnezeieștilor cuvinte iaste a sfinți(e)i sale părintelui Theofan Ieromonahul și cântăreț (al) Sf(intei) Monastiri Ghighiu din jud(eț)ul Prahova. Și s-au scris de nevrednicia noastră, Ioniță Cântărețul Stoicescu, dascălul școal(e)i de musicie din orașul Ploeștilor jud(eț)ul Prahova, în leat 1832, iulie în cinci s-au săvârșit de scris”;

Caligraful **Manuscrisului grecesc nr. 33** – cuprinzând heruvice și chinonice de toate tipurile - putând fi considerat, fără rezerve, un heruvico - chinonicar - este cunoscutul psalt **Ilie Cântărețul**, apreciat de însuși Macarie Ieromonahul pentru calitățile caligrafice, devreme ce-i încredințează copierea exighisirii *Sthirariului* lui Hrisafi (*Manuscrisul românesc nr. 1690 din Biblioteca Academiei Române*) și a *Papadichiei* lui Grigore Protopsaltul și Hurmuz Hartofilax (*Manuscrisul românesc nr. 1691 din Biblioteca Academiei Române*).

Scriș în anul 1824, de Ilie Cântărețul „ot mahalaua Vlădicăi, biserica Sfântul Ierarh Nicolae”, heruvico – chinonicarul a fost cumpărat de Neofit Ivanovici – care se iscălește pe versoul filei I - de la monahul Atanasie de la Mănăstirea Cozia, în timpul când era învățător la Comarnic și astfel a rămas în patrimoniul Mănăstirii Sinaia, unde-și doarme somnul de veci cumpărătorul și utilizatorul documentului.

Coperta interioară a Manuscrisului grecesc nr. 33, caligrafiat de Ilie Cântărețul

Ultimul document din cele nouăsprezece sinaite este **Manuscrisul nr. 1159** – un coligat cu *Micul Anastasimatar practic al lui Nicolae Barcan*, tipărit în anul 1922, în care protosinghelul Teofan Anghela a copiat, la Mănăstirea Neamț, poemul muzical – liturgic - *Cu noi este Dumnezeu*, „care să cântă la praznicile împărătești: adică la Nașterea Domnului, la Botez, și Buna Vestire, la pavecernița cea mare, compus de răposatul ierom(onahul) Visarion din Sfânta Mănăstire Neamțul”.

Cele **șase manuscrise muzicale ale lui Ucenescu**, dintre care patru sunt scrise cu mâna sa, cele **șase manuscrise ale lui Neofit**, dintre care două sunt coligate, cărora se adaugă **cele șase**, caligrafiate de **Gheorghe Căciulă, Ilie Cântărețul, Ioniță Stoicescu – Logofețelul** și cel cu notație cucuzeliană, provenit de la episcopul **Dionisie Romano**, cel scris la Mănăstirea Dintr-un lemn din Vâlcea și provenind de la monahia Glafira – **Manuscrisul grecesc - românesc nr. 53** - în care apar heruvici, axioane grecești și românești și chinonice săptămânale, duminicale și ale marilor sărbători de peste an, printre ele atrăgând atenția axioanele lui Macarie Ieromonahul și **Manuscrisul româno-grecesc nr. 38** anonim, un antologhion în care atrag atenția creațiile lui Dionisie Fotino, Petru Efesiu și Macarie Ieromonahul reprezintă valori ce reflectă puternicele legături ale mănăstirii cu așezăminte monahale ca cele din Athos, unde au ajuns prețioase documente muzicale sau Mănăstirea Neamț, de unde au ajuns la Sinaia creații ale ilustrațiilor psaltii ai acestei vetre muzicale, dovezi ale iradierii concomitente cu curentul paisian a elementelor muzicale specifice.

Investigarea lor va aduce elemente noi și prețioase pentru istoria muzicii românești.

NOTE BIBLIOGRAFICE

1 - Vasile, Vasile - *Necesitatea alcătuirii catalogului manuscriselor muzicale bizantine realizate de români* – comunicare la Simpozionul internațional de Muzică bizantină, Sibiu, august 2007, publicată în: *Muzica*, București, Serie nouă, Anul XIX, nr. 1 (73), ianuarie – martie 2008, pp. 127 – 136;

- 2 - Vasile, Vasile – *Prolegomena*; în: *Catalogul manuscriselor de muzică sacră din Moldova - secolele XI – XX*, vol. II, Iași, Universitatea de Arte „George Enescu” Iași 2010;
- 3 - Bianu, Ioan – *Catalogul manuscriptelor românești*, tomul I, (1 – 300), București, Edițiunea Academiei Române, 1907; Bianu, Ioan și Caracaș, R. – *Catalogul manuscriptelor românești*, tomul II (301 – 728), București, Edițiunea Academiei Române, 1913; Bianu, Ioan și Nicolaiasa, G. – *Catalogul manuscriptelor românești*, tomul III, (729 – 1061), Craiova, Editura Scrisul Românesc, 1931.
- 4 - Ștrempel, Gabriel – *Catalogul manuscriselor românești B. A. R.*, vol. I, 1 – 1600, vol. II, 1601 – 3100, vol. III, 3101 – 4413, vol. IV, 4414 – 5920, București, Editura științifică și enciclopedică, 1978, 1983, 1987, 1992.
- 5 - Litzica, Constantin - *Catalogul manuscriselor grecești*, București, Edițiunea Academiei Române, 1909;
- 6 - Camariano, Nestor - *Catalogul manuscriselor grecești*, tom II, București, 1940.
- 7 - Caratașu, Mihai – *Catalogul manuscriselor grecești din B. A. R.*, vol. III, București, 2004.
- 8 - Panaitescu, P. P - *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei R. P. R.*, vol. I, București, Editura Academiei, 1959.
- 9 - Panaitescu, P. P - *Manuscrisele slavo-române și slave din Biblioteca Academiei R. P. R.*, vol. II, București, Editura Academiei, 2003.
- 10 - Vasile, Vasile - *Tezaur muzical românesc din Muntele Athos*, vol. I și vol. II, București, Editura muzicală, 2007 și 2008, volumul III - în curs de tipărire;
- 11 - Moldoveanu, Nicu - *Izvoare ale cântării psaltice în Biserica Ortodoxă Română* – teză de doctorat în Teologie – în: *Biserica Ortodoxă Română*, București, An XCII, nr. 1 – 2, ianuarie – februarie 1974; Republicată de Editura Institutului biblic și de misiune ortodoxă, 1974.
- 12 - Buzera, Alexie - *Cultura muzicală românească de tradiție bizantină din sec. al XIX-lea*, Craiova. Editura Scrisul românesc, 1999.
- 13 - Catrina, Constantin – *Muzica de tradiție bizantină Șcheii Brașovului*, Brașov, Editura Arania, 2001;
- 14 - Bucur, Barbu Sebastian – *Manuscrisele muzicale românești de la Muntele Athos*, București, Editura muzicală, 2000.
- 15 - Haralam, Clement – *Manuscrise de muzică psaltică în biblioteca mănăstirii „Toți Sfinții Atonului și Sfinții Români* - Bucium; în: *Acta Musicae Byzantinae*, vol. III, Centrul de Studii Bizantine Iași, aprilie 2001, pp. 77 – 79.
- 16 - Bucescu, Florin – *Cântarea psaltică în manuscrisele moldovenești din sec. al XIX-lea*, *Ghidul manuscriselor psaltice – Moldova, sec. XIX*, vol. I și II, Iași, Editura Artes, 2009;
- 17 - Alexandrescu, Ozana – *Catalogul manuscriselor muzicale de tradiție bizantină din secolul al XVII – lea*, București, 2005;
- 18 - Secară, Constantin – *Muzica bizantină, doxologie și înălțare spirituală*, București, Editura muzicală, 2006;
- 19 - Isăroiu, Ion – *Ghelasie Basarabeanu personalitate marcantă a muzicii bizantine*, Pitești, Editura Universității din Pitești, 2008

- 20 - Barnea, Alexandrel - *Muzica bisericească în Moldova secolului al XIX – lea*, Iași, Editura Sf. Mina, 2009;
- 21 - *Catalogul manuscriselor de muzică sacră din Moldova - secolele XI – XX*, vol. I și II, Iași, Universitatea de Arte „George Enescu” Iași 2010;
- 22 - Jakovljevič, Andrija - *Inventory of Romanian Musical Manuscripts of Agios Paulos Monastery on Mount Athos*; în: *Revue Roumaine d'Histoire de l'Art*, Série Théâtre, Musique, Cinéma, București, Tome XIX, 1982, pp. 63 - 66;
- Jakovljevič, Andrija - *Inventarul manuscriselor muzicale românești aflat la Mănăstirea Sf. Pavel de la Muntele Athos*; în: *Studii și cercetări de istoria artei*, Seria Teatru, Muzică, Cinematografie, tom XXIX, București, Editura Academiei, 1982, pp. 35 -39;
- 23- Staqh, Gr. Q. - Stathis - *Manuscrisele de Muzică Bizantină – Sfântul Munte, Atena*, - volumul I, II, III, 1975, 1976, 1993;
- 24 - Vasile, Vasile - *Manuscrisele muzicale din Muntele Athos, tom III de Gregorios Stathis*; în: *Muzica*, București, Serie nouă, An IX, nr. 2 (34), aprilie - iunie 1998.
- 25 - Harbuzaru, Mihail – *Muzica bisericească de tradiție bizantină în Mănăstirea Sinaia*, teză de doctorat, Cluj – Napoca, 2010.
- 26 - Vulpian, Dimitrie – *Muzică populară. Balade, colinde, doine, idyle...*, București, Editura culegătorului, 1885; *Idem - Poesia populară pusă în muzică. Culegere din toate țările române. Balade, colinde, doine, idyle...*, (numai texte literare), București, Tipolitografia Ștefan Mihailescu, 1886; *Idem - Poesia populară pusă în muzică. Romanțe, voce și pian, vol. 3*, (numai texte literare), București, Tipolitografia Universală, 1897; *Idem - Poesia populară pusă în muzică. Romanțe, vol. 3*, Leipzig, Oscar Brändstetter, 1897; *Idem – Salba Română. Horele noastre, vol. 2*, piano solo, Leipzig, Litografia Oscar Brändstetter, 1908; *Idem – Muzică populară. Jocuri de brâu, piano solo*, Leipzig, Litografia Oscar Brändstetter, 1908;
- 27 - Cosma, Viorel – *Muzicieni din România Lexicon*, vol. IX (Ș – Z), București, Editura muzicală, 2006, p. 277.
- 28 - Sebastian Barbu Bucur - *Op. cit.*, pp. 105 – 107;
- 29 - Nicolescu, Vasile D. – *Manuscrisul Ucenescu – Cânturi*, București, Editura muzicală, 1979;
- 30 - Bucur, Barbu Sebastian – *Op. cit.*, pp., p. 377 și 59 - 60.
- 31 - Vasile, Vasile – *Tezaur muzical românesc din Muntele Athos*, vol. I, București, Editura muzicală, 2007, p. 155 și vol. II, 2008, pp. 101 – 102;
- 32 - Vasile, Vasile – *Pagini nescrise din istoria pedagogiei și a culturii românești*, București, E. D. P., 1995, p. 272.
- 33 - Vasile, Vasile - *Dezvoltarea muzicii religioase în timpul stăreției Sfântului Paisie Velicovschi*; în: *Teologie și viață*, Iași, s. nouă, An IV (LXX), nr. 11 – 12, noiembrie – decembrie 1994, pp. 84 – 102;
- 34 - Măgureanu, Nectarie – *Mănăstirea Sinaia*, București, Editura Athena, 2000.
- 35 - Vasile, Vasile – *Protopsaltul Dimitrie Suceveanu (1816 – 1898)*, în: *Byzantion*, vol. I, Iași, Academia de Arte “George Enescu”, 1995, pp. 9 – 56; *Idem - Dimitrie Suceveanu și desăvârșirea procesului de românire a cântării*

bisericești, în: *Colocvii 1993 – 1994, Festivalul internațional “Festum musicae”* Iași, Filarmonica “Moldova”, 1995, pp. 67 – 79;

36 - Vasile, Vasile – *Creația lui Dimitrie Suceveanu – sursă de inspirație pentru muzica românească a secolului al XX – lea*, în: *Byzantion*, vol. II, Iași, Academia de Arte “George Enescu”, 1996, pp. 158 – 183;

37 - Vasile, Vasile – *Centenar Dimitrie Suceveanu*, în: *Muzica*, București, s. nouă, An XI, nr. 2 (42), aprilie – iunie 2000, pp. 139 – 153;

38 - Vasile, Vasile - *Nectarie Hușianul – Protopsaltul Prodromului, Centenar (+1899 – 1999)*; în: *Cronica Episcopiei Hușilor*, vol. III, 1997, pp. 457 – 571;

39 - Vasile, Vasile - *Studiu introductiv, alcătuire, îngrijire și Circulația în manuscrisele din așezămintele monastice, în fondurile particulare monahale din Muntele Athos și din diversele biblioteci monastice și particulare din țară a cântărilor create, traduse, adaptate și prescurtate de Nectarie Schimonahul și cuprinse în acest volum*; în: *Nectarie Protopsaltul Sfântului Munte Athos – Cântările Sfintei Liturghii*, București, 2004, pp. 387 - 461;

40 - Ionescu, Gheorghe C. *Muzica bisericească în România Dicționar cronologic*, București, Editura Sagitarius, 2003, p. 178;

41 - Vasile, Vasile - *Vârstele imnului “Deșteaptă-te, române”*; în: *Studii și cercetări de istoria artei*, seria Teatru, Muzică, Cinematografie, București, Editura Academiei Române, tom 43, 1995, pp. 25 – 52;

42 - Vasile, Vasile - *Iosif Protopsaltul*; în: *Muzica*, București, An XII, nr. 3 (47), iulie – septembrie 2001, pp. 100 – 134;

43 - Cosma, Viorel - *Muzicieni din România Lexicon*, vol. IX (Ș – Z), București, Editura muzicală, 2006, p. 136.

44 - Bucur, Sebastian Barbu – *Op. cit.*, pp., pp. 59 - 60, nr. 21/97.

45 - Vasile, Vasile - *Tezaur muzical...*, vol. II, p. 101;

46 - Vasile, Vasile - *Tezaur muzical...*, vol. I, 2007, p. 284;

47 - Bucur, Sebastian Barbu - *George Ucenescu și manuscrisele sale muzicale autografe din Muntele Athos*; în: *Muzica*, București, Serie nouă, An XIII, nr. 4 (2), octombrie – decembrie 2002, pp. 136 - 144;

48 - Vasile, Vasile - *Tezaur muzical...*, vol. I, p. 165;

49 - Ionescu, Gheorghe C. – p. 120